

HIADEL'

Obsah

PRÍRODNÉ PODMIENKY	3
VZNIK OBCE A HISTÓRIA NÁZVU OBCE.....	4
Názvy jednotlivých častí chotára	4
HISTÓRIA OBCE OD JEJ VZNIKU AŽ DO R. 1945	4
Vznik obce, zamestnanie a sociálne pomery.....	4
Bývanie	5
Odievanie.....	5
Hiadeľské nárečie	6
ZVYKY A OBYČAJE	7
SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE	8
HOSPODÁRSKY, SOCIÁLNY A KULÚRNY VÝVOJ PO ROKU 1945	9

PRÍRODNÉ PODMIENKY

Hiadel' sa nachádza na južnom svahu Nízkych Tatier, 21 km na severovýchod od Banskej Bystrice (sídlo okresu) a 2 km od železničnej stanice Ľubietová. Obec je lokalizovaná pri hradskej v údolí potoka Vážna, medzi vrchovinnými plochami reliéfu, ktorý vystupuje od 438 m na juhu obce cez Hôrku 1005 m na SZ, Kochuľu 975 m, Holicu 1425 m na východnej hranici až po kótu 1670 m na SV. Nadmorská výška obce je 409 m. Jej úzky chotár je pretiahnutý v smere JS a siaha až po hrebeň Nízkych Tatier.

Obec svojou polohou je pomerne izolovaná od okolitých obcí, s ktorými je spojená jedinou štátnou cestou z Lučatína, a to odbočením v priestore železničnej zastávky Ľubietová smerom na severozápad. Do susednej obce Moštenica vedie z Hiadľ'a poľná cesta. Cez Hiadľ'ské sedlo (1099 m) medzi Kozím chrptom (1330 m) a Prašivou (1652 m) vedie z Hiadľ'a modro značková lesná cesta do Korytnice. Údolie potoka Vážna (9,6 km) a Hiadľ'ovské sedlo (1099 m) tvoria hranicu medzi západnou časťou Nízkych Tatier (Starohorské vrchy) a strednou – d'umbierskou časťou Nízkych Tatier.

Z hľadiska ochrany prírody ide o veľmi významnú oblasť, čo svedčí o zachovalosti a bohatosti miestnej prírody. Do katastra obce zasahuje Národný park Nízke Tatry.

V geologickom zložení chotára sú zastúpené hlavne druhohorné horniny do juhozápadnej, pahorkatinovej časti zasahujú i mladotret'ohorné pliocénne štrky. V severnej časti, pri hranici chotára vystupuje na povrch kryštálické jadro zložené zo žúl prašivského typu a z kryštálických bridlíc. Na sever od obce v Hiadľ'skej doline asi 2 km pred jej záverom sa nachádzajú dva minerálne pramene kyselky. Čo sa týka klimatických pomerov, zasahujú tu jednak mierna oblasť (v nižších polohách) a vo vyšších polohách Nízkych Tatier a v záveroch dolín chladná oblasť.

Počet letných dní sa pohybuje v priemere 5-50 v roku. Snehová pokrývka trvá v priemere 120-140 dní. Najchladnejším mesiacom aj v nižších aj vo vyšších polohách je január a najteplejší júl.

Celková výmera chotára obce predstavuje 1510 ha. Z hľadiska vlastníckych vzťahov 1050 ha patrí štátnym lesom. Sú to na 90 percent ihličnaté a listnaté porasty stromov a zbytok sú pasienky s možnosťou úpravy pre zber krmovín. Zvyšných 460 ha tvorí obecný a súkromný majetok, v ktorom je 143 ha pasienkov, 237 ha lúk a 80 ha ornej pôdy.

V chotári má jednoznačne prevahu lesná pôda. Sú to prevažne ihličnany (jedľa, smrek, borovica), listnáče (buk, jaseň, jelša a pod.), zmiešané lesy a hole na slemene Prašivá.

Na lúkach a pasienkoch okrem trávnatých porastov a kvetín rastie i krovitý porast, ako je napr. lieska, borievka, drien, svíb, hloh, šípky, trň, baza, vtáčí zob a pod.

Z lesných plodín najtypickejšími sú: čučoriedky, maliny, jahody a brusnice.

V lesoch žijú všetky druhy živočíchov, ktoré su typické pre túto zónu. Najväčší význam má vysoká zver (jeleň, srnec). Ďalej sa tu vyskytuje diviak, zriedkavejšie rys, divá mačka a medveď. Početná je i drobná zver, ako je líška, zajac, veverica, kuna, lasica, jazvec a pod. Okrem bežných druhov vtáctva sú pre túto oblasť typické hlavne jastrab, krahulec, myšiak hôny a pod. V potoku Vážna sa zatiaľ ešte darí i pstruhom. Samotná štruktúra chotára

podmieňuje jednoznačne výrobný typ horských hospodárstiev. V živočíšnej výrobe prevláda chov hov.dobytka, oviec, ošípaných a v nedávnej minulosti aj chov ťažných koní. V rastlinnej výrobe sú to hlavne: zemiaky, repa, niektoré druhy zeleniny (mrkvy, petržlen, kaleráb, tekvica, uhorky a pod.).

VZNIK OBCE A HISTÓRIA NÁZVU OBCE

Obec Hiadel vznikla pravdepodobne začiatkom 2. polovice 14. storočia a patrila Ľupčianskemu panstvu. Prvá písomná správa, v ktorej sa spomína obec Hiadel, je z r.1424.

Pôvodný názov obce nie je jednoznačne známy. Vo viacerých dokumentoch z rôzneho obdobia sú uvedené varianty ako Hedel (1424), Hedewl, Hedellehota (1455), Hodlerdolf (1563), Hodlergrund (1622), Hiadel (1656), Hedlifalva (1656)- predtým Hjadel, Hiadel (1786) maď. Hédel. Od r. 1621, kedy Hiadel patrilo do matriky zvolensko – Ľupčianskej, sa v matrike často uvádzalo namiesto Hiadel Giadel. Tak napr. vo výťahoch z matriky o sobášoch z roku 1623 sa uvádza „Ondreg Ywanyasz Giadla, Yance Philippa Skarky z Giadla Syn, Caterinu Martina Sedliaka z Giadla dcéru, Martin Jakubowiech Yanca z Giadla Syn“

František Šujanský (Slovenské pohľady roč. XVIII. 1987) spája meno obce s jedľou, pretože samotný Hiadel sa nachádza v strede rozsiahlych jedľových lesov. Za pôvodných obyvateľov Hiadľa považuje poľských alebo aspoň hranično horno – oravských kolonistov, ktorí sa postupne poslovenčili. Potvrdzujú to podľa neho aj mnohé polonizmy, ktoré sa zachovali, a medzi iným aj chlapské vrkoče v minulosti. Verzia je to dosť pravdepodobná, ale vedecky nepodložená.

Názvy jednotlivých častí chotára

Zaujímavé sú i mená jednotlivých častí chotára, ktorých pomenovanie sa vyvíjalo stáročia za najrôznejších okolností: Petrovo, Séc, Príslop, Lány, Benčovská, Ševcová, Záhrada, Ravenca, Hradište, Prašnica, Vážnica, Diel, Za Mrlô, Vážna, Kochuľa, Boldava, Bobová, Bukovina, Pri Kríži atď. K názvu sídlených častí obce patria: Horný Koniec, Dolný Koniec, Ulica, Záhumnie, Rakytie. Od r. 1869 mala populácia v obci značné výkyvy. V r. 1869-656 obyv., 1880-593, 1890-666, 1900-691, 1910-756, 1921-758, 1930-733, 1940-886, 1950-799, 1961-945, 1970-890, 1985-668, 1994-586.1

HISTÓRIA OBCE OD JEJ VZNIKU AŽ DO R. 1945

Vznik obce, zamestnanie a sociálne pomery

Obec vznikla pravdepodobne začiatkom 2.pol 14. Storočia a patrila Ľupčianskemu panstvu. Prvá písomná správa je z r.1424. V stredoveku tu ťažili striebro. Po vyčerpaní ložísk stratili muži Hiadľa pracovné príležitosti v baniach, a preto začali pracovať v okolitých lesoch ako drevorubači. Od konca 16.-19. Storočia bolo drevorubačstvo takmer ich jediným zamestnaním. Pracovali predovšetkým pre banskú komoru na Horehroní, ale často za prácou odchádzali do Gemera a Tekova. Začiatkom 19. Storočia boli v blízkom okolí i železoruďné bane, ktoré tiež vytvárali pracovné príležitosti aspoň na určité obdobie. Po roku 1918 muži z Hiadľa naďalej pracovali ako drevorubači, povozníci, ale aj ako robotníci v Podbrezovských

železiarňach alebo ako sezónni poľnohospodárski robotníci. V čase sezóny na poľnohospodárske práce odchádzalo na rôzne miesta I.ČSR, ako aj do cudziny, 200-250 občanov Hiadľa.

Muži z Hiadľa boli tiež známi ako salašnícki podnikatelia na celom Pohroní, s čím úzko súvisela i miestna výroba zvoncov z plechu. Hiadeľ v minulosti patril k najzaostalejším a najchudobnejším obciam okresu. V katastri obce bolo veľmi málo ornej pôdy a aj tá, ktorá bola, bola veľmi macošská k svojim. Takmer sústavne pretrvávala nezamestnanosť. V roku 1932-33 až 150 mužov z Hiadľa bolo bez zamestnania. Nízka životná úroveň, nedostatok lekárskej starostlivosti a hygieny mali za následok vysokú úmrtnosť. tak napr. v roku 1869-1950 prírastok obyvateľov bol každé dva roky jeden občan. Pritom však v obci boli až tri krčmy. Ženy v snahe aspoň trochu zlepšiť sociálne podmienky svojich rodín, nielenže vychovávali deti, ale starali sa počas neprítomnosti svojich mužov o malé skromné gazdovstvá, tkali plátno z kupovanej priadze, ako aj handričkové koberce. Hospodárske a tým aj sociálne pomery v Hiadli sa ešte viac zhoršili po veľkom požiari, - ku ktorému došlo 3. novembra 1943 v hospodárskej budove Jána Slávika. Zhorelo celkom 46 obytných domov s hospodárskymi staveniskami. Obeťou sa stal i 21 ročný občan Hiadľa Ján Gazdík (Bábik). V obci bola na veľmi nízkom stupni aj vzdelanostná úroveň obyvateľov. Ved' do roku 1945 nemal v obci ani jede občan úplné stredoškolské vzdelanie s maturitou. No napriek všetkej tejto nepriazni života, boli Hiadelčania veľmi dobrí, čestní, skromní a húževnatí ľudia, ktorí ako píše Fr. Šujanský žili pomerne hlboko v lesoch a zachovali si dlhšie ráz života a starodávnu prostotu mravov. Povahy boli veselej až rozpustilej aj napriek tomu, že v hore takmer ich každodenným pokrmom bol štiarc (nem. Sterz, múčna kaša alebo fučka). Ako robotníci boli neprekonateľní a od svojich susedov sa líšili nielen spôsobom života, obliekaním, ale aj nárečím.

Bývanie

Typickou ľudovou architektúrou boli dvoj a trojpriestorové drevené zrubové domy s hlbokou zástavbou otvorených dvorov a radením jednotlivých častí za sebou. Často sa vyskytovalo i pravouhlé pripojenie hospodárskych častí, najmä stodôl k obytnému domu. Domy boli kryté valbovými strechami pod šindľom. Na základe výskumu ešte v 60. rokoch boli takto pokryté domy č. 15,16,27,30,32,36,42,55,95,117. Okrem toho v interiéri domu č. 30 bolo v tomto období ešte otvorené ohnisko, odvetrané do širokého murovaného komína vyvedeného nad strechu. V izbe nadväzovala na ohnisko veľká bloková pec. Z pitvora sa vystupovalo rebríkom do podvalového priestoru, ktorý bol využívaný ako skladovací priestor. V súčasnosti sú domy č. 104,110 zaradené medzi chránené objekty. Domy boli prízemné a väčšinou jendoizbové. Takmer v každom jendom bývalo niekoľko generácií (2-3), čo predstavovalo 7-8 obyvateľov na 1 dom.

Odievanie

Tradičný ľudový odev Hiadľa patril k variantu stredoslovenského typu ľudového odevu zvaný detviansky – podkonický. K najdôležitejším súčasťam mužského odevu patrili: krátka košeľa a gaty z hrubého plátna typického strihu, široký kožený opasok, ktorý čiastočne zakrýval holé telo medzi košeľou a nohavicami., krpce, neskoršie čižmy, okrúhla čiapka alebo klobúk. V zime to boli súkenné nohavice, krátky kožústek bez rukávov, zdobený koženými aplikáciami, výšivkami a čierna súkenná kabanica. Hlavnými súčasťami ženského kroja boli: spodnica z domáceho konopného alebo ľanového plátna. Na spodnicu v páse bola našitá stanka, na ktorú sa obliekalo oplecko z hladkého plátna bez výšivky (na každý deň), vyšívané

(na sviatok). Prusliak sa obliekal na oplecko (brokát, zamat, plyš pestrých farieb). Na spodnicu sa obliekali sukne (kitle), najskôr biela (z bieleho plátna), na ňu vrchná kitla (modrotlač i kupované látky). Na sukňu sa opásala zástera (najčastejšie z čierneho glotu), ktorá bola v spodnej časti bohato štepaná alebo vyšívaná rôznymi farebnými „pamokami“. Na hlave vydaté ženy nosili čepiec zv. kápka.

Hiadel'ské nárečie

Hiadel'ské nárečie má jednak svoje špecifiká (špecifické znaky), ktoré sa výlučne viažu na Hiadel', zároveň má mnoho spoločných črt s nárečím stredoslovenským. Charakteristické preň je napr., že namiesto „t“ sa vyslovuje „c“ (košic, ocec, priacec, nosic, zvalic) alebo ako „č“, „š“, „ž“ (čečie, ščiri, ščiare). Ďalej hláska „d“ je nahradzovaná hláskou „dz“ (gazdzina, dzen, dzevac). Hiadel'ské nárečie vôbec nemäkčí (maso, vima, vimano, väčší gaty). Výslovnosť tvrdého „l“ často nahradzuje hláskou „u“ (huava, uúka, puuh, piekua, kouáče, skaua, chuap). Ak sa hláska „d“ v texte nachádza pred „l“, táto sa asimiluje s „l“ (seliak, polla). Myslíme si, že najlepšie nám charakter hiadel'ského nárečia priblíži ukážka, t.j. poviedka „O grgolici“, ktorú napísal rodák z Hiadľ'a Fero Sedliak (na vojenčine sa naučil písať, %cítať, aj obuvníckemu remeslu). Fr. Sedliak napísal viac poviedok v hiadel'skom nárečí, z ktorých práve hore uvedená bola uverejnená ako súčasť článku „Hjadlovske nárečie“ v časopise Slovenské pohľady v r. 1897.

„ O grgolici“

V Zamrvuom , až hen za Žiarcom, sa mokrie uúke, takie strašivá. Ta tajši dvaja bracia trávu si košic. Kedz im už kosy tracivi rez – bovo už prišvo pouđnia – zvaliu sa jeden sem, druhý tam, na zem, kosu kovac. Keď si ten nakovau kosu, sa mu zadriemavo. Nazar ho zobudzí: zahučavo v hore, ako by sa všetka hora na zem zvalic išva. Odvoží kosu a obráci sa ta, čuo by to mohuo byc, a čaká pri cichosci, čuo to budze. Tak naraz prišiev blize k nemu strach, chtorý počuv v hore, jako by sa hore chceva nan zvalic. Skočí na nohe a pečne ucekac, ale nemohu, lebo jeho nohe bovy strachom sviazané ako recazou. V tom vidzí naraz z tej hory pchac sa jennu potvoru ženskú v hroznom a strašnom postave: nohe ako mosúre, a čierne ako uhel, ruke ako vopaty, driek taký hrubý ako dobrý sud, plecia široké ako poscel, a huava na nich ako mytovcnica, v huave oči ako taniere, a vuasy bez rozdzievu roztrapacenie visevi jej z huavy až po pás, a prsníke mava čez plecia prevesenie ako kupy. To bova ona, tá grgolica. Ako to vidzeu, začne kričac a na brata vovac, chtorý bou sa od neho oddzialiu. Ten hnedz pribehou, ale v tom kriku sa grgolica odstupiva, a v hore sa straciva. aby nebou krik porobiu a brata nedovovau, bova by ho amen zadrhua, lebo tá čuovekazahubí tak, že kedz ho dopadne, dzgá mu tie cecke do úst, kým ho tak nezadávi s nima. Kedz viac ľudí spou idzie, ona sa vam tedy neukiaže, ale pojedzinok chránže sa každý pred nou! Ondrej Oborčok, tiež z Hjadlovec tvrdzí, že je grgolica vodná matka, chtorá že vychodzí tam z jennej studni, v doline Zámrvvej. Buúdzi po horách ujukajúci. Ona sa hnedz ohuási, kedy počuje úkac a ujkac, ale samotný nepovažuj sa jej ohvášac, lebo hnedz sa za cebou puscí. Tam v Zámrvuom ani nik neobnocuje, tak je tam strašne byc. Vidzevi hu aj bez huavy. Aj jenna žena hu vidzeva, kedz šva ztadze z hrabania s dzeckom na chrbte. Len sa ozrevo dzecko, vidzevo tú grgolicu, hnedz povedá: lala mamu, aký čačaný bobo! Žena sa ozre a vidzí za sebou potvoru, ako sa za nou čochre. Dáva sa v úceky, a grgolica, kedz u nemohva dohonic, vraciava sa do hory, len tak za nou cupotavo – capa-cupy, capa-cupy! Ženu od strachu zima vychyciva, aj doma ešče hu triasvo.“

O rok neskôr (1898) bola zasa v článku „Pesničky hjadlovské“ v Slovenských pohľadoch uverejnená pesnička, ktorú tiež improvizoval už spomínaný Fr. Sedliak.

„Hjadlovská dzedzina veľmi je chudobná,
ale cez nu čechie vodička studená.
Studená vodička meno má Vážnica –
tá moja ženička, to je ožranica.
Na to ja ništ nedbám, že je ožranica,
lebo mu ju krási v oplecku tkanica“.

ZVYKY A OBYČAJE

K osobitným prejavom tradičného spôsobu života Hiadelčanov patrili v minulosti aj rôzne zvyky a obyčaje a to buď počas sviatkov (Vianoce, Veľká noc atď) alebo na fašiangy, na svatbách, krstinách, pohreboch, odvodoch regrútov a pod.

Jeden z najdôležitejších krokov u mladých ľudí v minulosti ale aj dnes je svadba. Okolo nej panovalo, a ešte čiastočne aj dnes panuje, mnoho zvykov a obyčajov. Zvykov však postupne stále viac ubúda, a dnes svadba v Hiadli sa už nekoná tak, ako pred 78-80 rokmi.

Podľa záznamov v miestnej kronike priebeh svadby bol nasledovný. Svadby sa zásadne konali v nedeľu. Týždeň predtým chodili družičky a družbovia po dedine s harmonikou povolávať ľudí na svadbu. Všade ich pekne privítali, pohostili a poďakovali za pozvanie. Celý týždeň pred svadbou sa piekli koláče. Vyvrcholením bolo pečenie v pekárenských peciach, kde sa piekli tvarožníky, makovníky a orechovníky. V peciach kúrili len skúsené gazdinky.

V sobotu večer sa v dome nevesty poschádzali družičky, aby uvili pierka zaťovi a družbom a venček pre nevestu. V nedeľu pred sobášom sa poschádzali svadobní hostia do domu mladuchy, kde ich svadobní rodičia privítali a pohostili. Vo vedľajšej izbe obliekali nevestu krstná mať a niekoľko družičiek, ktoré jej vložili do venčeka z rozmarínu peniaz (korunu) a zviazali ho červenou stužkou, aby nevesta bola šťastná a bohatá. Pritom jej spievali pieseň, ktorou sa nevesta odoberala od rodičov a kamarátok. Okrem nevesty obliekali aj staršiu ženu za *babu*. Keď bola mladucha prichystaná, družička zavolala mladého zaťa a *starejšieho*. V izbe na nich čakala zahalená baba, pričom mladý zať musel hádať, či je to jeho vyvolená. Takto sa to opakovalo trikrát, kedy už prišla tá pravá. Starejší odviedol mladý pár k ostatným svadobčanom, tam ich vypýtal od rodičov, ktorým zároveň za všetko poďakoval a poprosil ich o požehnanie. Po odobierke sa svadobčania pobrali cez kopec pešo do Moštenice. Po obrade v kostole sa svadobný sprievod zišiel na hostine ženícha. V dome ženícha bola brána zatvorená, takže svadobčania museli vtipne vyjednávať, aby im otvorili bránu. Napokon svadobčanov pustili do domu. Pri dverách privítali mladý pár chlebom, soľou a lyžicou medu (aby im chlieb nikdy nechýbal a život mali sladký ako med). Hodili na zem tanier, ktorý sa rozbil na malé kúsky. Mladý zať musel pozametať všetky čriepky, nevesta mu pridržala lopatku, na ktorú si zhŕňali spoločné šťastie. Potom ženích na rukách preniesol nevestu cez prah a za nimi vošli svadobní hostia. Keď sa usadili, starejší vstal a vyzval svadobčanov, aby povstali a pomodlili sa. Po modlitbe pripili mladým na dlhý a šťastný život. Hodovalo sa až do polnoci. Okolo polnoci starejší vyhlásil *vykrúcanku*, počas ktorej ženích vykrúcal

svadobčianky a nevesta svadobčanov. Za tanec sa platilo do taniera. Po vykrúcanke nasledovala *zavíjanka* – čepčenie. Keď mladuchu preobliekli, rozčesali jej vlasy na pútec, zaplietli do vrkočov, zakrútili do kontíka a cez mostík navliekali biely čepiec. Nakoniec ju prikrášlili kvietkovanými stužkami. Zavitú mladuchu odviedol družba k starejšiemu. Zároveň povedal veselý vinš, ktorý zakončil slovami „a Vy hucti hrajte!“ Mladuchu vyzval do tanca a až potom mohli tancovať aj ostatní svadobní hostia. Zábava trvala až do rána bieleho. V pondelok sa roznášali výslužky zo svadobnej hostiny a večer sa konala hostina v dome nevesty, na ktorú mladomanželia chodili pozývať krstných rodičov, družičky a družbov. Po večeri vzali periny, maľovanú truhlicu s výbavou, naložili na ovenčený voz, s ktorým odišli do domu ženícha. Počas celej cesty spievali svadobné piesne. V dome ženícha bola však opäť brána zamknutá, takže svadobčania znovu museli vyjednávať aby im bránu otvorili. Keď výbavu uložili, všetci zasadli za svadobný stôl a zabávali sa do druhého rána. Svadba trvala až tri dni.

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE

Hiadel' so svojim okolím sa významnou mierou zapísal do histórie Slovenského národného povstania. Hneď po prvých desantných skupín na Latiborskú hoľu v prvej polovici augusta 1944, pomáhali obyvatelia Hiadľ'a partizánom pri ich zásobovaní potravinami a pri vynášaní zbraní a streľiva na Prašivú.

Mnohí z občanov sa prihlásili k partizánskemu oddielu kpt. A.S. Jegerova. Z nich Metod Bakoš, Pavol Balík ml., Jozef Daniš a Ján Tončík padli v bojoch v okolí Martina. Ostatní boja-schopní muži nastúpili do radov povstaleckej armády. V druhej polovici augusta 1944 kpt. A.S. Jegerov premiestnil z Jasenskej doliny a Bukovskej doliny svoj oddiel so štábom do blízkosti obce Hiadľ'a (Hiadľ'skej doliny). Táto dolina mala výhodnejšie strategické polozenie, pretože spájala Liptov cez Hiadľ'ské sedlo a Korytnicu s Pohoním. Bol tu tiež zaradený výcvikový tábor, v ktorom sa partizáni oboznamovali s taktikou partizánskeho boja a cvičili sa v streľbe s pechotných zbraní. V tábore bola zriadená i veľká ošetrovňa, ktorý neskôr bola rozšírená o lôžkovú časť, a tak vznikla poľná nemocnica. V Hiadľ'skej doline sformované partizánske oddiely sa pod velením kpt. Ržeckého zúčastnili 28. augusta 1944 obsadenia Banskej Bystrice. Z partizánskych jednotiek, ktoré bolo rozmiestnené v Hiadľ'skej doline v okolí Kyslej až po Hiadľ'ské sedlo, sa na základe rozhodnutia UŠPH v Kyjeve vytvorila 1.čs. partizánska brigáda Stalin. Jej velením bol poverený mjr. A.S.Jegerov. brigáda neskôr patrila k najväčším brigádám na Slovensku.

Po vyhlásení Slovenského národného povstania bol štáb mjr. A.S. Jegerova, ako aj poľná nemocnica, načas premiestnený do budovy Základnej školy v Hiadli. Avšak po nasadení 1.čs. partizánskej brigády Stalin do bojov v Turci, štáb A.S. Jegerova bol premiestnený do Starých hôr. V októbri 1944 boli v Hiadľ'skej doline vybudované dva vojenské sklady pre potraviny a vojenský materiál, ktoré si koncom októbra 1944 rozobrali partizánske a vojenské jednotky ustupujúce na Prašivú.

Dňa 26. Októbra 1944 ustupoval zo Zvolena cez Hiadel' prápor 2.čs. paradesantnej brigády a spolu s krycou jednotkou II. Taktickej skupiny zvädzali počas ústupu cez Prašivú na Sokolisko urputné boje s fašistickými jednotkami. Tuhé boje s fašistami zvädzalo aj partizáni brigády A.S. Jagerova, a to hlavne na úseku od horárne až po Hiadľ'ské sedlo. Nepriateľské vojská postupovali na sedlo z troch strán, od Hiadľ'a, Kozieho chrbta a od Korytnice. Celý deň 29. októbra 1944 odstreľovali Hiadľ'ské sedlo z mínometrov. Po štvorhodinovom boji vojaci

s partizánmi ustúpili na masív Prašivá k Sobotnickej doline. Počas týchto bojov fašistické jednotky pod Hiadel'ským sedlom a pod Kozím chrbtom zajali v zemľankách mnoho rasovo prenasledovaných občanov, ktorých spolu so zajatými ranenými partizánmi a povstaleckými vojakmi postrieľali a zahrabali do štyroch masových hrobov. V masových hroboch pod Javorím a na Zráze bolo pochovaných 64 občanov židovského pôvodu, 18 partizánov a povstaleckých vojakov. Aj napriek fašistickým represáliám občania Hiadľa neprestali partizánom pomáhať aj po ich ústupe neskôr do hôr. V zimných mesiacoch 1944-1945 zásobovali partizánom potravinami, teplým prádlom, ako aj ďalším potrebným materiálom. Zároveň vo svojich domovoch ukrývali a ošetrovali ranených partizánov.

Z úcty k padlým v SNP a na ich pamiatku boli v obci a na jej okolí postavené a odhalené viaceré pamätníky a pamätné tabule.

HOSPODÁRSKY, SOCIÁLNY A KULTÚRNY VÝVOJ PO ROKU 1945

Od ukončenia II. Svetovej vojny začal sa život v Hiadli meniť od základu, a to napriek tomu, že Hiadľ v porovnaní s ostatnými obcami okresu najdlhšie odolával vplyvom modernej civilizácie. Tento sa postupne stále viac a viac prejavoval v celkovom spôsobe života.

Spôsob bývania, odievania vyjadrovania a vzdelávania sa menil tak rýchlo, že iste by mnohí hiadľovskí dedovia s prekvapením konštatovali „A zkadze že je to panča? Ani nevieš čuo ci prekrižuje cestu. Či dievča, či chuapec“.

Veľmi výrazný vzostup zaznamenalo predovšetkým bývanie, a to nielen z hľadiska kvantitatívneho, ale aj kvalitatívneho. Od roku 1945 bolo v obci novopostavených 136 rodinných domov a zrekonštruovaných bolo 32 domov, čo predstavuje zhruba 81% z celkového bytového fondu.

Významným ukazovateľom kultúrnosti bývania je ich vybavenosť sociálnymi zariadeniami (kúpeľne, splachovacie WC), ako aj moderným nábytkom a elektrospotrebičmi. Podmienkou však bola elektrifikácia, výstavba vodovodu a kanalizácie, elektrické svetlo zažiarilo v Hiadli po prvýkrát 17. apríla 1956 a výstavba vodovodu a kanalizácie bola ukončená v r. 1973. V roku 1945 bola do obce zavedená pravidelná autobusová doprava, s čím súvisela i generálna oprava štátnej cesty na úseku železničná zastávka Ľubietová – Hiadľ (bezprašný koberec). V roku 1977 boli vyasfaltované miestne komunikácie (cesty a chodníky) a vystavané autobusové čakárne.

Za účelom zvýšenia úrovne obyvateľstva bol 10.X.1948 slávnostne uložený základný kameň pre výstavbu Družstevného kultúrneho domu. Stavba bola ukončená v r. 1953 a od tej doby poskytuje možnosti pre uspokojovanie najrôznejších foriem služieb. Už v roku 1957 bolo v kultúrnom dome inštalované premietacie zariadenie (stále kino) a v roku 1958 vysielacia aparatúra miestneho rozhlasu. Ďalej bola v budove zriadená scéna ochotníckeho divadla a obradná sieň. V sále sa konajú rôzne kultúrno-spoločenské podujatia, ako sú napr. náučné prednášky, kurzy, súťaže, kvízy, priateľské stretnutia a od r.1987 každý rok Ples rodákov atď. Môžeme jednoznačne povedať, že akcie kultúrneho charakteru sú realizované v budove Družstevného kultúrneho domu výrazne napomáhali k zvyšovaniu kultúrnosti obyvateľov Hiadľa a v nemalej miere prispeli i ku kultúrnej vyjadrovania sa. Rečový dialekt takmer úplne ustúpil spisovnej slovenčine (až na malé výnimky u starších občanov).

Za účelom zlepšenia zásobovania občanov potravinami a iným spotrebným materiálom boli v priestoroch Družstevného kultúrneho domu v r.1956 zriadené predajne mäsa a textilu. Zdravotná starostlivosť o občanov je zabezpečovaná prostredníctvom zdravotného strediska, ktoré je tiež umiestnené v budove kultúrneho domu, kde 1x v týždni ordinuje obvodný a detský lekár. V období po ukončení II. svetovej vojny sa v obci výrazne zvýšil počet ekonomicky aktívnych občanov. Aj tu sa do pracovného procesu začali vo väčšom rozsahu zapájať ženy, ktoré predtým pracovali väčšinou v domácnostiach a v domácich hospodárstvach. Okrem kvantitatívnych zmien v zamestnaní nastali zmeny i v štruktúre zamestnania. Sezónne práce ustúpili stálym zamestnaniam a drevorubačstvo bolo postupne nahradzované takými profesiami, ako sú priemyselní robotníci, remeselníci a zamestnanci.

Zavedením pravidelnej autobusovej dopravy môžu hiadelčania denne dochádzať na svoje pracoviská v rámci okresu (Slovenská Ľupča, Banská Bystrica, Podbrezová, Brezno atď).

Napriek tomu, že v obci bolo v r. 1973 založené JDR, ktoré bolo hneď pričlenené k JRD 1. mája v Medzibrode, poľnohospodárska výroba v obci značne poklesla. Dôkazom toho je i pokles chovu poľnohospodárskych zvierat (hov.dobytka, oviec, ťažných koní). Pokiaľ v r. 1940 bolo v obci 19 ťažných koní, v r. 1968 10, v r. 1994 už len 2kone (1 pár).

Zvyšovaním vzdelanostnej úrovne obyvateľov Hiadľa nastali i kvalitatívne zmeny v zamestnaneckej štruktúre. Zvýšil sa počet kvalifikovaných pracovníkov v štátnej správe, kultúrnych, zdravotníckych a iných zariadeniach. K výraznému posunu k vyšším vzdelanostným kategóriám došlo v dôsledku radikálnych zmien v podmienkach získavania vzdelania, ako aj jeho potrieb. Ešte pri sčítaní ľudu (1970) bolo konštatované, že u obyvateľov Hiadľa starších ako 50rokov je veľmi málo tých, ktorí nadobudli vyššie ako základné vzdelanie a u obyvateľov starších ako 70 rokov bola značná časť s nedokončeným základným vzdelaním. V rokoch 1945-1994 sa vzdelanostná úroveň obyvateľov Hiadľa starších ako 15 rokov zmenila v prospech vyššieho vzdelanostného stupňa. K zvýšeniu duchovnej a kultúrnej úrovne nesporne prispeje i výstavba rímsko-katolíckeho kostola, s ktorou sa započalo v r. 1991. Základný kameň kostola bol posvätený svätým otcom, pápežom Jánom Pavlom II., v r.1990 v Bratislave spolu s ďalšími základnými kamennými kostolmi na Slovensku. V obci zatiaľ len kaplnka sv. Františka. Je to neskoro-klasicistická stavba z rokov 1847-1856, ktorá je zahrnutá do súpisu pamiatok Slovenska. Ku kultúrnym pamiatkam obce patria už spomínané domy č.104, 110, ako aj pamiatky, viažúce sa k histórii Slovenského národného povstania, Sú to: budova ZŠ, na ktorej je umiestnená pamätná tabuľa, ktorá pripomína že v čase SNP bol tu načas umiestnený partizánsky štáb A.S. Jegorova a vojenská poľná nemocnica.

Pred budovou obecného úradu stojí pomník padlým vojakom v prvej a druhej svetovej vojne a počas SNP. Na miestnom cintoríne sa nachádza spoločný hrob padlým v SNP s náhrobníkom sekrálneho charakteru. Ďalší spoločný hrob sa nachádza v Podjavorí. Predstavuje náhrobník vo forme mohyly z prírodného kameňa s kovovou tabuľou s textom. V Hiadel'skej doline, powyše Kyselky, sa nachádza pamätník obetiam fašizmu. Obec bola oslobodená 22. marca 1945. Občania Hiadľa nezabúdajú ani na šport. Športová činnosť sa rozvíja v rámci telovýchovnej jednoty Partizán. Hiadel'ská mládež spolu s ostatnými občanmi v roku 1986 dokončili výstavbu športového ihriska. Výstavba trvala viac rokov. Slávnostné prestrihnutie pásky sa konalo 3. augusta 1986. Na ihrisku sa konajú rôzne športové zápasy, turnaje regionálneho, ale i medzinárodného charakteru. Hiadel' je veľmi vhodným východiskom pre zaujímavé, na históriu SNP bohaté, pešie túry. Odporúčame hlavne trasu: Hiadel'- Hiadel'ská dolina – Hiadel'ské sedlo – Prašivá. Z Hiadľa od konečnej zastávky SAD

hore dedinou vchádzame do Hiadel'skej doliny. Je to pomerne hlboká a cca 10 km dlhá dolina, v ktorej ako sme už spomínali mala svoje sídlo partizánska jednotka. A.S. Jegorova, ktorá tu zriadila výcvikové stredisko a poľnú ošetrovňu. V hornej časti doliny asi 2,5 km pred jej záverom sa nachádzajú dva minerálne pramene Hiadel'ská kyselka. Povyše nej je postavený pamätník obetiam fašizmu. Od Hiadel'skej kyselky serpentínou lesnej cesty doprava nás modrá značka vyvedie na hrebienok vysunutý do doliny. Odtiaľ stredom hrebienka vystúpime na širokú poľanu Hiadel'ské sedlo, ktorého hrebeňom vedie známa Cesta Hrdinov SNP. Z Hiadel'ského sedla môžeme pokračovať na východ Cestou Hrdinou SNP až na Prešivú.

Prechod hrebeňom Prašivej možno zaradiť k najkrajším hrebeňovkám na Slovensku. Celá táto trasa je tiež tesne spojená so Slovenským národným povstaním. Tu sa formovali prvé partizánske skupiny. Sem vynášali obyvatelia Horehronia zbrane a strelivo pre partizánov. Prašivou a na Prašivú ustupovali povstalecké jednotky koncom októbra a začiatkom novembra 1944, z ktorých mnohí tu položili svoje životy.

Za účasť v Slovenskom národnom povstaní bol Hiadel' vyznamenaný Radom Červenej hviezdy a Pamätnou medailu SNP.